יצחק רצקר

מאמר ג

לערבב את השטן

מיהו 'השטן' לפי הרמב"ם

במאמר הקודם עמדנו על 'פרשנותו של הרמב"ם לתקיעת השופר', ה'רמז' שאותו הרמב"ם שומע בתקיעה: 'עורו ישנים משנתכם... וזכרו בוראכם, והטיבו דרכיכם'. העלינו שם, שזהו האופן שבו הרמב"ם מפרש את הביטוי 'לערבב את השטן' שבדברי רב יצחק.

פירוש זה לדברי רב יצחק מופיע גם בחידושי הרשב"א על אתר:

> ופירוש כדי לערבב את השטן - יש מפרשים להכניע היצר, כדכתיב אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו, ושטן הוא יצר הרע, וכדריש לקיש דאמר: 'הוא שטן, הוא יצר הרע הוא מלאך המות'.

הרשב"א אינו מפרש מי הם אותם 'יש אומרים', אך בחיבור התשובה להמאירי מיוחס פירוש זה לרמב"ם. 'עורו ישנים משנתכם' אם כן הוא 'ערבוב השטן', משום שיש בזה הכנעת היצר הרע. פירושו של הביטוי 'ערבוב' הוא 'בלבול'. לתקיעה יש מימד מבלבל, משום שהיא מגיחה בפתאומיות; ופתאומיות זו היא שמעירה את האדם משנתו.

האילוץ של הרמב"ם לפרש את השטן כיצר הרע

אמנם, קשה שלא לחוש באילוץ מסוים שיש בפירוש זה. הגם ש'הוא יצר הרע הוא שטן', כמבואר בגמרא (בבא בתרא טז, א), אך מדוע לא לקרוא לו בשמו המתאים לכאן 'יצר הרע'? זאת ועוד, הלא חילוק השמות מעיד על חילוקי תפקידים, וכפי שאמרו שם **'תנא: יורד ומתעה ועולה ומרגיז'**. השם 'יצר הרע' ניתן לו על התעייתו את האדם להבלי הזמן, והשם 'שטן' ניתן לו על קטרוגו לפני הקב"ה על חטאי האדם; אם אכן תקיעת השופר מכוונת להפריע לו בתפקידו כיצר הרע, היה על רב יצחק לומר 'לערבב את יצר הרע'.

נראה כי הרמב"ם מתרגם את דברי רב יצחק לפי תפיסת עולמו שלו, השמה במרכז את מערכת היחסים הישירה בין הקב"ה והאדם, ודוחקת לשוליים את דמותו של השטן. הרמב"ם גורס כי

בסופו של דבר הכל תלוי במעשי האדם, והוא לבדו קובע את גורלו על ידי מעשיו, אם מעשיו מתוקנים, השטן אינו יכול לקלקל; ואם הם מקולקלים, מצבו רע אף בלי קטרוגו של השטן. ממילא, האדם הוא הוא הנמען הטבעי של התקיעה; ומשמעותה הטבעית, ההקשר המיידי והמתבקש של התקיעה, הוא לעורר את האדם להתייחס כראוי לתפקידו בעולם.

מיהו התוקע, לפי הרמב"ם

ואם האדם הוא הנמען של התקיעה, השומע שלה - מיהו אם כן המשמיע? אפשר ועם ישראל הוא המשמיע: הכלל מעורר את הפרט, בדומה לתקיעת שופר המיועדת לאסוף את עם ישראל למלחמה או להתריע מפי סכנה קרובה. אפשר גם שהקב"ה הוא התוקע, הוא מופיע בקול השופר כפי שאנו אומרים בברכת שופרות. קולו של השופר הוא הקול שמנכיח את חובת העירנות, את האיסור לשקוע בהבלי הזמן, את התביעה שלא לקבל את המציאות כפי שהיא ולשקוע במנוחה פאסיבית - וזהו קול ה' בעולם.

כזכור, במאמר הקודם ביארנו את הקדמת דבריו של הרמב"ם 'אף על פי שתקיעת שופר בראש השנה גזירת הכתוב - רמז יש בו', בכך, שתקיעה שהיא מגזירת הכתוב קשה לתת לה פשר ומשמעות, משום שהם בנויים על העובדה שהתקיעה לא היתה נתקעת לולי שהיא נועדה להשמיע את אותו הרמז. אכן, לפירוש זה, דווקא העובדה שתקיעת שופר היא גזירת הכתוב מתחברת למשמעות שלה, משום שהיא משייכת את התקיעה לקב"ה, שהוא כביכול שולח את התוקע להשמיע את קול השופר, ולרמז לישראל להתעורר משנתם.

הפירוש הפשוט והרווח ל'לערבב את השטן'

כל זה הוא לפירוש הרמב"ם, המוציא את דבריו של רב יצחק לדרכו שלו. אך הפירוש הטבעי, המתבקש, של 'לערבב את השטן' - הוא שהתקיעה נועדה לבלבל את השטן מלקטרג. (כך גם מפרשים שאר הראשונים). כיצד מבלבלת התקיעה את השטן? בפשטות, טבע התקיעה מבלבל. השטן עומד ומקטרג לפני ה', ולפתע נשמע קול חזק מסתורי - ואז מתבלבל השטן ונסתמים טענותיו. לפירוש זה התעוררתי מדברי הזוהר (מודפס במחזורים לפני התקיעות):

> וּבְשַׁעֲתָא דְסַנְטִירָא קָם לְמִטְעַן מִלִּין עֲלַיְהוּ פָּקִיד לְמִתְקַע בְּשׁוֹפָר, בְּגִין לְאַתְעָרָא רַחֲמֵי מִתַּתָּא לְעֵלָּא בְּהַהוּא שׁוֹפָר. סַלְקָא הַהוּא קָלָא כְּלִילָא בְּאֶשָּׁא וְרוּחָא וּמַיָּא, וְאִתְעֲבִיד מִנַּיְהוּ קָלָא חָדָא, וְאַתְעַר קָלָא אָחֳרָא לְעֵלָּא. כַּד הַהוּא קָלָא אַתְעַר מֵעֵלָּא וּמִתַּתָּא, כְּדֵין כָּל טְעָנוֹת דְּקָא טָעִין הַהוּא מְקַטְרְגָא מִתְעָרְבְּבִי.

פשטות דברי הזוהר הם, שעצם העלאת הקול מבלבלת את השטן ומערבבת את טענותיו. השטן מתבלבל מהקול הנשמע מלמעלה ולמטה וכביכול שוכח מה רצה לומר. או שמא, הקול

אינו מאפשר להם להישמע, גם אם היה יודע להשמיע אותן. אך נראה כי פירוש זה עלול להישמע זר לא רק לאזני הרמב"ם אלא לכולנו. איזו משמעות אמיתית, רצינית, ניתן לייחס למעמד כזה של השמעת קול, שהוא ורק הוא יגרום לדיננו להיחתם לטובה? האם העברת המשמעות לאירוע ממשי של שטן המקטרג והמתבלבל מקולות פתאומיים אכן מספיקה כדי לתת פשר לתקיעה? ומה מקומה של פרטי מצות התקיעה, הלא כל קול פתאומי ומבלבל אמור לעשות זאת באותו אופן?

פירושה של התקיעה בהתאם לעמידתו הנוכחית של האדם לפני ה'

אכן, סודה של התקיעה הוא בהקשר שבו היא נתונה. הרמב"ם, כפי שראינו, מקשר את התקיעה בטבעיות לתביעה התמידית של הקב"ה מהאדם - להיות עירני ודרוך, לברוח מהטבעיות הפשוטה, המושכת אותו לשקוע בהבלי הזמן. זהו המתח התמידי שהאדם נתון בו, וממילא התקיעה משתייכת לשם.

אולם אם נפרש את הגמרא כפשוטה, הרי שבראש השנה ההקשר הוא הפוך לחלוטין. הבלי הזמן אינם מושכים אז את האדם, משום שראש השנה הוא יום שבו הזמן עוצר מלכת, והקב"ה דן את העולם. האדם ניצב בפני הקב"ה לדין, לא רק במימד שמיימי ונסתר אלא במימד ארצי ומוחשי. המתח המאפיין את ראש השנה שונה לחלוטין מהמתח היומיומי. השאלה המרחפת ביום הזה בעולם, אינה מה יעשה האדם באותו היום, ואם ישקע ברפיון שגרת החיים; השאלה המרחפת היא כיצד לדון את האדם, באיזה מבט להסתכל על מעשיו. זוהי שאלה, משום שהתשובה אינה נמצאת המעשים עצמם אלא במבט עליהם.

והימצאותה של השאלה הזאת מזמינה את הקטגור, את השטן, שיראה את המעשים, את האדם, מזוית שלילית. אם נצליח לבטל את הקטרוג, המעשים עצמם יכולים להישפט לחיוב. זהו ההקשר של התקיעה. הקשר שבו אין משמעות מיידית למעשה כזה או אחר, אלא הקשר של התבוננות, של משפט, של הכרעה כיצד לשפוט את האדם. בהקשר כזה משמעותה המיידית של התקיעה היא פעולה שנועדה להשפיע על מהלך המשפט עצמו.

עבודת התקיעה, אפוא, היא לייצר את ההקשר הנכון, שבו אכן התקיעה תיתפס ככזאת. לעמוד לפני ה' בתודעה כזאת, שתייצר את המרחב של עמידה למשפט, מרחב שבו יש סיכוי לפרש את מעשי האדם ואת מצבו באופן חיובי. הקשר שכזה מייצר ממילא את התקיעה כבלבול השטן.

משמעותה הממשית והמוחשית של התקיעה

הבחנו בין שני פירושים בתקיעה, התלויים בשאלה כיצד לפרש את הביטוי 'לערבב את השטן'. אולם נראה, שאם נעמיד את התקיעה למבחן ממשי, ונשאל מהו ההקשר שבו היא

נתונה: מיהו התוקע ומיהו השומע, ומהו המסר המיידי העולה ממנה - נראה כי שני הפירושים נכונים, כל אחד בזמן אחר. התקיעות של חודש אלול, הנתקעות תוך כדי שגרת היום, הן תקיעות שמשמעותם המיידית, המוחשית, היא 'עורו ישנים משנתכם'; ואילו התקיעות של ראש השנה, בתוך התפילה, בזמן שליבם של ישראל פתוח וכל מחשבותם על הקב"ה - הרי שההקשר המיידי של התקיעה היא מאיתנו אל הקב"ה, להשמיע את קולנו בשמים.

השמעת הקול בשמים עצמה יכולה להתפרש, אמנם, בשני הקשרים שונים: היא עשויה להתפרש כהשמעת קול של בלבול ופחד הנועד לאזניו של השטן, להשתיק אותו ולבטל את קטרוגו; אולם היא מקבלת גם פירוש פשוט יותר, של השמעת קול באזניו של הקב"ה. השמעת קול שאינה אומרת כלום, אלא רק מסבה את תשומת לבו של הנתקע לנוכחותו של התוקע. זהו הפירוש העולה מדברי הגמרא:

> תקיעות וברכות של ר"ה ושל יוה"כ מעכבות. מאי טעמא? אמר רבה: אמר הקב"ה אמרו לפני בר"ה מלכיות זכרונות ושופרות, מלכיות כדי שתמליכוני עליכם, זכרונות כדי שיבא לפני זכרוניכם לטובה, ובמה? בשופר.

מטרת הברכות היא להציב את התקיעה בהקשר הנכון, שבו אכן תהיה משמעות לעצם נוכחותנו לפני ה'. לאחר אמירת מלכויות וזכרונות, מגיע תורה של התקיעה, שאין לה עצמה שום מובן, ואינה אלא קול בעלמא, כדי לייצר מצב שעצם הסבת תשומת הלב לנוכחותנו יש בה כדי להטות את המשפט לטובה, כדי לגרום לכך שההכרעה המתבקשת תהיה להביט ולשפוט את מעשיו במבט חיובי, שיעלה זכרונכם לפני לטובה.

להצטרפות לרשימת התפוצה של מאמרי הרב יצחק רצקר
ניתן לשלוח דוא"ל לכתובת:
articlesir+subscribe@googlegroups.com
להערות: itzchak@shpitzim.co.il

עיצוב ועימוד: ארי יארמיש 0548400711